

Roman Oktawian Jusiak OFM

Sanktuarium religijne w kontekście środowiska lokalnego i społecznego

Środowisko to podstawowy wymiar ludzkiej egzystencji. Jego rola w życiu i rozwoju człowieka jest fundamentalna. Najogólniej mówiąc środowisko, to całość elementów nieożywionych i ożywionych, naturalnych i powstałych w wyniku działalności ludzkiej w których funkcjonuje człowiek. Analizując środowisko wyróżnia się różne jego rodzaje: przyrodnicze (naturalne), społeczne, kulturowe, lokalne.

Niezwykle interesujące i ważne są badania występujących na określonym obszarze elementów środowiska oraz analizowanie ich wzajemnych powiązań, oddziaływań i zależności. Niewątpliwie do ważnych wyróżników środowiska należą funkcjonujące w nich sanktuaria religijne. Intrygującym jest więc zagadnienie relacji sanktuarium religijnego do środowiska. W odniesieniu do środowiska przyrodniczego zagadnienie to było już przedmiotem naukowych analiz¹. W polskiej literaturze brakuje natomiast ujęcia sozologicznego i socjologicznego, obejmującego szerszy kontekst relacji środowiska – szczególnie środowiska lokalnego i społecznego – i uznawanych przez różne religie miejsc, które określane są jako sanktuaria (miejsca święte)². Zagadnienie to będzie przedmiotem niniejszych refleksji.

1. Ogólna charakterystyka miejsc świętych i środowiska

Nauki humanistyczne stwierdzają, że człowiek często wybierał specyficzne miejsca, które ułatwiały mu kontakt z rzeczywistością pozaempiryczną. W powstawaniu i rozwoju wierzeń religijnych zawsze ważną rolę odgrywały elementy środowiska. Badania wykazują, że najstarsze wierzenia religijne koncentrowały się wokół jakiś niezwykłych elementów środowiska przyrodniczego. Uprawomocnione jest więc twierdzenie, że pierwotną świątynią człowieka była Natura³. To kosmos, ziemia – szczególnie góry, słońce, niebo bardzo często uważane były za formę bóstwa⁴.

Podstawowym elementem wszystkich religii jest transcendencja i sacrum⁵. Człowiek zawsze szukał miejsc w które ułatwiały mu wchodzenie w kontakt z rzeczywistością – jak określają ją socjologowie – pozaempiryczną, w których mógł intensywniej

porozumiewać się z rzeczywistością nadprzyrodzoną. W zasadzie wszystkie religie mają jakieś miejsca święte, które dla wierzących są znakiem szczególnej obecności transcendencji. Biblia zawiera bardzo interesujący opis genezy miejsca świętego. Mojżesz, przywódca i prawodawca narodu izraelskiego, zobaczył płonący krzew, który się nie spalał. Zaintrygowany tym zjawiskiem podszedł, aby sprawdzić to zjawisko. Wówczas usłyszał głos: „Mojżeszu, nie zbliżaj się! Zdejm sandały z nóg, gdyż miejsce, na którym stoisz, ziemią świętą jest” (Wj 3,5). Biblijny opis miejsca świętego można również znaleźć w Księdze Rodzaju (22. 1-19). Bóg zażądał od Abrahama ofiary z jego jedyne go syna i skierował do niego polecenie: „(...) idź do kraju Moriai tam złóż go w ofierze na jednym z pagórków, jaki ci wskażę” (Rz 22,2). Bóg sam wybiera miejsce na którym chce, aby Abraham dał świadectwo swojej miłości do niego. Wymowne są również słowa kończące opis składanej ofiary: i dał Abraham miejscu temu nazwę „Pan widzi”. Stąd mówi się do dzisiaj: „Na wzgórzu Pan się ukazuje”(Rz 22,14). W ujęciu biblijnym to sam Bóg wybiera miejsce i sposób swego objawienia się człowiekowi (w płonącym krzewie lub na górze). Ludzie bogobojni są przekonani, że Bóg w miejscach przez siebie wybranych okazuje swoją szczególną aktywność wobec ludzi. W religijnym znaczeniu sanktuarium to miejsce lub element symboliczny (przedmiot), które nasiąknięte są sacrum. Jest to więc przestrzeń lub rzecz, które w świadomości wiernych są wybrane przez Boga z „cywilnego” świata, należą one do transcendencji.

Należy zauważyć, że niezwykle elementy przyrody zawsze powodowały zachwyty i oczarowanie ludzi (misterium fascinans), ale często też lęk i grozę (*misterium tremendum*) wobec tych fantastycznych fenomenów przyrody. Bywało, że takim i nadzwyczajnym zjawiskom przypisywano nadprzyrodzone pochodzenia, dlatego otaczano je szacunkiem, a nawet pietyzmem. Niekiedy te niezwykle element natury robiły tak wielkie i olśniewające wrażenie, iż uznawane były za boskie. Np. Aborygeni uznają, że skała Uluru, określana jako Ayers Rock (Skała Ayersa) ma boskie pochodzenie i została zrodzona przez Matkę Ziemię, określaną jako bogini Bulari. Jaskinia, która znajduje się w tej górze miała zawsze ważne znaczenie kultowe i zajmowała centralne miejsce w rytuałach miejscowych plemion. Podobnie Maorysi w Nowej Zelandii wierzą, że gejzery, gorące źródła i kipiące jeziora Wyspy Północnej mają nadprzyrodzone pochodzenie. Wielki respekt zawsze zyskiwały często również źródła i rzeki. Wyraźnym tego świadectwem jest cześć jaką Hindusi mają wobec rzeki Ganges (Indie), która jest ważnym elementem hinduizmu. Uważana jest za boginię. Religijna ideologia głosi, że na rozkaz boga Siowy Ganga spłynęła z niebios, aby dać nieśmiertelność tym, których prochy pokryły jej wody. Dla swoich wyznawców Ganges jest rzeka matką, a jej wody dają obietnicę zbawienia. Konkludując można stwierdzić, że dawniej ludzie często niezwykłym fenomenom przyrody przypisywali nadprzyrodzone pochodzenie, dlatego odczuwali wobec nich cześć przemieszana z lękiem.

Bywało, że niezwykle miejsca przyrody, które uznawano za nadnaturalne, ludzie w jakiś sposób wyróżniali i sami je dodatkowo upiększali. Zdarzało się, że usypywano z ziemi lub kamieni groble lub kopano rowy. W ten sposób miejsca święte (*sacrum*) wyróżniano i oddzielano od reszty „zwykłego”, cywilnego świata. Współcześnie można

zaobserwować tego rodzaju elementy na Łysej Górze (Święty Krzyż), starosłowiańskim miejscu kultu, gdzie jest wyraźnie widoczny krąg kultowy – dobrze zachowany wał ok. 2 km usypany z tłucznią kamiennego. Można zauważyć zaznaczoną granicę terenu świętego, który został w ten sposób oddzielony od profanum.

Również katolickie wierzenia dotyczące różnego rodzaju miejsc świętych bardzo często wiążą się z naturą. Na przykład objawienia Matki Bożej w grotcie w Lourdes, wizja Maryi obok krzewu w La Salette lub pod sosnami w Banneux, a także – wciąż dyskusyjne wizje w Kościele katolickim – wizje w górach w miejscowości Medjugorie, stanowią przykład swoistego rodzaju komunikacji między światami naturalnym i nadprzyrodzonym oraz wskazują na ład i nieskażoność natury (grota, źródło, krzew, góry), która staje się elementem objawiania się transcendencji. Służy ona nawiązaniu bezpośredniego kontaktu, bliskiej i spontanicznej relacji między niebem, Bogiem, lub bogami, a ziemią, człowiekiem, ludźmi. Natura i jej niezwykle zjawiska traktowane są przez ludzi różnych kultur jako znaki obecności Boga i Jego woli. Wokół nich często powstają dzieła sztuki z bogatą symboliką religijną. Sacrum wyrażające się poprzez naturę było pierwotnym religijnym przeżyciem człowieka.

Należy zauważyć, że określenie sacrum różnie jest rozumiane. Najczęściej pojęcie to jest odnoszone do rzeczy świętych, w przeciwieństwie do rzeczy świeckich, określanych jako profanum⁶. Ogólnie można powiedzieć, że sacrum oznacza świętość, sakralność, tajemniczość, boskość, która łączy w sobie grozę (*mysterium tremendum*) i oczarowanie (*mysterium fascinans*), a objawia się jako rzeczywistość całkowicie innego porządku niż rzeczywistość naturalna. W znaczeniu obiektywnym jest to określony przedmiot (np. święte drzewo, obraz, figura, relikwie itp.) objawiający coś świętego. Ta obiektywna rzecz poprzez przymiot sakralności staje się przez to czymś zupełnie innym niż jest z natury, mimo że nadal należy do swego środowiska naturalnego i świata realnego, omawiany cecha powoduje „inności” tego przedmiotu.

Poszczególne religie na wiele sposobów rozumieją sacrum, występują nie tylko różne określenia tych specyficznych rzeczywistości, ale też przekonania wierzących co do różnego stopnia „nasylenia” świętością. Dlatego nie tylko mówi się o miejscach świętych (*sacrum*) i miejscach świeckich (pogańskich – *profanum*), ale religioznawcy używają jeszcze terminu hierofancja – dla oznaczenia sposobu, w jaki przejawia się sacrum danego miejsca. Wzajemne relacje między sacrum a przestrzenią stanowią przedmiot badań geografii religii. Hierotopografia w zależności od przyjętych kryteriów wyróżnia różne typy świętych miejsc.

Miejsca, które uznawane były za przepojone sacrum, nie tylko w jakiś sposób oddzielano od terenów przeznaczonych do codziennej egzystencji, ale zazwyczaj powstawały w takich miejscach różnego rodzaju budowle. Pozostałe do dnia dzisiejszego ruiny świątyń babilońskich, egipskich, greckich, rzymskich i monumentalne świątynie Inków w Pisac oraz na wyspach jeziora Titicaca wskazują, że w kiedyś przykładano dużą wagę do miejsc poświęconych bogom i starano się różnymi budowlami wyrazić wobec nich szacunek i cześć. Przy czym – co jest oczywiste – ośrodki takie stawały się centrami migracji religijnych. Starożytni Grecy pielgrzymowali do Epidauros i Pergamonu, do boskiego Asklepiosa i wyroczni Apolina w Delfach oraz

do świątyni Artemidy w Efezie. Współcześnie można podziwiać wspaniałe pagody w Indiach, Birmie, Laosie lub meczety w krajach arabskich, będącymi ośrodkami ruchu pielgrzymkowego. Świątynie wszystkich religii olśniewają pięknem i artystycznym kunsztem. W zasadzie wszystkie wielkie religie świata mają miejsca kultu, którym przypisuje się walor miejsca świętego, one to w różnoraki sposób wpisują się w środowisko, tak naturalne jak i społeczno-kulturowe.

Środowisko – jak podkreślono wyżej – to ogół elementów nieożywionych i ożywionych, zarówno naturalnych jak i powstałych w wyniku działalności człowieka, występujących na określonym obszarze. Środowisko przyrodnicze (niektórzy określają go terminem „środowisko naturalne”), to zespół biodynamicznych elementów ściśle ze sobą powiązanych otaczających organizmy żywe. Stanowi ono podstawę egzystencji człowieka. W ramach środowiska przyrodniczego wyróżnia się następujące elementy: budowa geologiczna, rzeźba terenu, klimat, stosunki wodne, gleba i organizmy żywe. Środowisko przyrodnicze znajduje się w ciągłej interakcji z człowiekiem, który zawsze funkcjonował w jego kontekście i – jako jego świadomy element w zróżnicowanym stopniu go kształtował, tworząc kulturę religijną, a miejsca święte zawsze były ważnym elementem organizacji życia zbiorowości społecznej. Religia jest niewątpliwie jednym z centralnych zjawisk kulturowych i społecznych.

Podjmując analizę relacji sanktuarium a środowisko, należy najpierw uświadomić sobie fakt, że pomiędzy nimi występują obustronne relacje. Sanktuarium jest ważnym elementem środowiska, ono w jakimś stopniu od niego zależy, ale również – i to nieraz w bardzo poważnym stopniu – kształtuje toczenie.

2. Środowisko lokalne i społeczne

Środowisko stanowi zasadniczy element życia i rozwoju człowieka. W naszych analizach zmierzamy do naświetlenia relacji zachodzących między sanktuarium a środowiskiem. Najogólniej można powiedzieć, że środowisko lokalne to zbiorowość społeczna zamieszkująca niezbyt rozległy obszar wraz z całym systemem instytucji służących organizacji życia zbiorowego, takich jak: kościół, szkoła, instytucje usługowe, urzędy socjalne, kulturowe, sportowe i rekreacyjne oraz mechanizmy regulujące zachowania jednostkowe i stosunki międzyludzkie, a więc obyczajowość, normy moralne, autorytety i wzory zachowań⁷. Innymi słowy środowisko lokalne to zespół czynników społeczno-kulturowych i naturalnych wywierających wpływ na ludzi w ramach rejonu zamieszkania (osiedle mieszkaniowe, wieś, małe miasto). W skład tego środowiska wchodzi środowiskowe instytucje, placówki, grupy społeczne oraz cały kontekst geofizyczny i społeczno-kulturowy⁸.

Główny element środowiska lokalnego stanowi zbiorowość społeczna zamieszkująca określony obszar oraz cały system instytucji życia społecznego, który służy organizacji życia zbiorowego. Można tu wyróżnić: instytucje samorządowe, edukacyjne, religijne, usługowe, a także urzędy socjalne, rekreacyjne oraz mechanizmy, które regulują zachowania jednostkowe i stosunki międzyludzkie⁹, a więc obyczajowość, autorytety, modele i wzorce zachowań oraz normy moralne i religijne. Szczególne

znaczenie w środowisku lokalnym ma rodzaj różnych zbiorowości, poziom edukacyjny i moralny jednostek i grup, do których przynależy jednostka, a które mają wpływ na poziom cywilizacyjny życia społeczności¹⁰.

Analizując środowisko lokalne zwraca się uwagę na osoby, instytucje i siły przodownicze, doskonalenie i rozwój samorządności, organizację infrastruktury, stowarzyszenia i organizacje – w tym również religijne – oraz aktywność jednostek, grup społecznych i instytucji zmierzających do podejmowania zadań rzeczowych o walorach rozwojowych oraz przygotowanie pola dla aktywności społecznej (np. domy: kultury, społeczne, parafialne). Odpowiedzialne siły kierownicze w środowisku lokalnym, a więc władze samorządowe i liderzy religijni (kustosze sanktuariów) winni zmierzać do waloryzacji partycypacji w rozwoju środowiska lokalnego wszystkie społeczne siły tego środowiska. Wydaje się, że aktualnie o losach i rozwoju środowiska lokalnego – w polskich realiach – decydują dwa zasadnicze elementy: samorządy (gminne, powiatowe, wojewódzkie, zawodowe) i organizacje życia religijnego (ściśle Kościół katolicki, a w jego ramach parafie, klasztory, kościoły, sanktuaria itp.).

Środowisko lokalne tworzoną ludzie i instytucje, dlatego podstawowym jego elementem jest środowisko społeczne. Określane jest ono jako ogół jednostek, kręgów społecznych, grup i różnych zbiorowości¹¹. Środowisko społeczne, ze względu na występujące w nim różnorodne kontakty interpersonalne, pełni ważną rolę w rozwoju jednostek i grup społecznych. Ważnym elementem środowiska lokalnego są grupy i instytucje religijne, w tym ośrodki kultu religijnego (sanktuaria). Środowisko społeczne pełni fundamentalną rolę w procesie socjalizacji, czyli w procesie wrastania w kulturę określonej społeczności i przyjmowaniu przez jednostkę tradycji i wzorów kulturowych wyznaczających sposób jej zachowania się. Socjalizacja wprowadza jednostkę do udziału w życiu społecznym¹².

Analizując związki środowiska lokalnego i sanktuarium należy zauważyć, że szczególną rolę odgrywają tu samorządy lokalne i przedstawiciele władz samorządowych oraz liderzy religijni – ściśle określając – kustosze sanktuariów. Współcześnie w Polsce mamy demokratyczny system sprawowania władzy¹³. Dlatego istnieje szansa docenienia przez rządzących roli i znaczenia sanktuariów w ich aktywności kulturalno-społecznej, socjalnej, gospodarczej i ekologicznej. Wszystkie siły środowiska społeczno-kulturowego powinny zmierzać do tego, aby tworzyć odpowiednie warunki życia dla ludzi. Dlatego należy obiektywnie spojrzeć na sanktuaria i doceniać ich rolę społeczno-kulturową.

3. Sanktuaria w świetle literatury

Doświadczenie uczy, że ludzie szukają odpowiednich miejsc na medytację, refleksję, kontakt z transcendencją i na autentyczne przeżywanie wspólnoty. Sanktuaria stwarzają wspaniałe warunki do zaspokajania tego rodzaju potrzeb. Podejmują one również działania, które zaspokajają i inne, rzecz by można „świeckie” – czyli poza religijne – potrzeby.

W religijnym znaczeniu sanktuarium to miejsce lub element symboliczny (przedmiot), które nasiąknięte są *sacrum*. Jest to więc przestrzeń lub rzecz, które w świadomości wiernych są wybrane przez Boga z „cywilnego” świata, należą one do transcendencji. To miejsce szczególnej obecności Boga. Przestrzeń taka ma charakter religijny i pozostaje w bezpośrednim związku z organizacją życia w zbiorowości społecznej. W takim miejscu kształtuje się ośrodek religijny o wielorakich funkcjach. Centrum stanowi miejsce święte, gdzie występuje największe nasilenie rytualnych czynności. Następnie jest strefa pośrednia, gdzie organizacja życia religijnego jest modelem organizacji przestrzennej dla życia zbiorowego. Zawsze można wyróżnić swoistego rodzaju „granice”, która wydziela strefę religijną od świata zewnętrznego (*profanum*). Badacze stwierdzają, że kiedyś takie miejsca miały zasadnicze znaczenie dla trwałości grupy i jej wewnętrznej zwartości, bowiem proces integracji grupy i tworzenie się trwałej więzi dokonuje się za pośrednictwem systemu symboli, a tych w miejscu świętym jest wiele¹⁴. Kult religijny realizowany na takiej przestrzeni jest elementem wzmacniającym jedność grupy. Taka przestrzeń religijna (miejsce święte) ma znaczenie również społeczne, cywilne, świeckie.

Kościół katolicki określa sanktuarium jako miejsce święte do którego – za aprobatą miejscowego ordynariusza – pielgrzymują wierni, z powodu szczególnej pobożności¹⁵. Sanktuaria są centrami migracji religijnych, czyli pielgrzymek. Pielgrzym¹⁶ podejmuje wędrówkę do miejsca świętego w nadziei, że w tam łatwiej, niż gdzie indziej, doświadczy obecności Boga lub przeżyje duchowe spotkanie z Matką Bożą lub świętymi. Głównym celem nawiedzania miejsc świętych jest szukanie Boga i spotkanie się z nim na płaszczyźnie kultowej¹⁷. W sanktuarium pątnik ma nadzieję uzyskania jakiś łask dla siebie lub innych osób.

Pątnicy realizując pielgrzymkę wzbogacają swoją religijność o nowe doświadczenia i przeżycia. Pogłębiają swoją więź z Bogiem przez modlitwę i udział w życiu sakramentalnym. Ta forma kultu ułatwia refleksję nad sensem ludzkiej egzystencji i najpełniej ukazuje ideę życia ludzkiego jako formę wędrówki do transcendencji (nieba, domu ojca). Niektórzy ludzie, mając świadomość przemijania, nieuchronnego zmierzania do kresu ziemskiej egzystencji i konieczności wejścia w głębię życia wiecznego, chętnie korzystają z tej formy aktywności religijnej. Pielgrzymowanie i sanktuaria są fenomenem obiektywnej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Są wyrazem wiary religijnej i wzbudzają intensywne emocje, które ujawniają się w zachowaniach zarówno religijnych, jak i płaszczyźnie cywilnej (świeckiej)¹⁸.

Fenomen miejsc świętych budzi duże zainteresowanie naukowców i jest przedmiotem badań wielu dyscyplin. Na sanktuaria można patrzeć wieloaspektowo. Teolog powie o takim miejscu, że Bóg je wybrał, aby na tym miejscu oddawano Mu cześć. Badacz kultury dostrzeże elementów nich nagromadzenie elementów stanowiących o dziedzictwie kulturowym społeczności. Etnolog śledzi przenikanie idei oraz różnorodnych wytworów rękodzielnictwa dokonujących się dzięki migracjom związanym z nawiedzaniem takich miejsc. Pedagog będzie analizował wychowawcze funkcje takich ośrodków, geograf religii analizuje relacje między *sacrum* a przestrzenią, ustala trasy wędrówek pątników oraz walory turystyczne takich ośrodków. Przedstawiciele nauk związanych z turystyką skupiają się na zagadnieniu całej infrastruktury związanej z

miejscem, do którego przybywają mniejsze lub większe rzesze ludzi oraz opracowują zasady odpowiedniej logistyki koniecznej przy przemieszczaniu się pielgrzymów. Socjolog analizuje sanktuaria jako ważne ośrodki kultu religijnego i centra integracji grupowej. Bada ich znaczenie społeczne zwracając uwagę na relacje z innymi ośrodkami i instytucjami społecznym (kulturowymi, edukacyjnymi, gospodarczymi itp.) oraz rozpatruje procesy, które związane są z funkcjonowaniem sanktuariów (integracja, akulturacja, industrializacja, urbanizacja).

Poszczególne ośrodki religijne różnią się tak pod względem zasięgu jak i siły ich oddziaływania. Analizując centra ruchu pielgrzymkowego zwraca się uwagę na „ruchliwość poziomą”, wyrażającą terytorialny zasięg migracji oraz na tzw. „ruchliwość pionową”, czyli intensywność przeżyć religijnych doświadczanych w sanktuarium. Popularność miejsc pielgrzymkowych zależy od czynników tak ściśle religijnych jak i pozareligijnych, czyli naturalnych i kulturowych. W aspekcie religijnym o roli sanktuarium decydują elementy tworzące sacrum danego ośrodka pielgrzymkowego. Są nimi jakieś zdarzenia istotne dla wierzących (np. narodzenie założyciela religii, jego pobyt w danym miejscu, śmierć) oraz inne elementy takie jak: relikwie, obrazy i figury otaczane szczególnym kultem wiernych. Naturalne elementy to położenie geograficzne, układy komunikacyjne, baza hotelowa i gastronomiczna, obsada personalna itp. Kulturowe elementy tworzą: przeszłość historyczna, tradycje, obrzędy, zwyczaje, duchowość, głoszona w nim ideologia, a także wszelkiego rodzaju elementy wystroju i wyposażenia, takie jak: architektura, malarstwo, rzeźba itp. Sanktuaria są zazwyczaj centrami ruchu pątniczego. Uwzględniając powyższe kryteria w Polsce wyróżnia się sanktuaria o charakterze ogólnokrajowym, regionalnym, diecezjalnym i lokalnym. Do pierwszych należą: Jasna Góra, (która jest uznawana za duchową, religijną stolicę Polski i sanktuarium narodowe)¹⁹, Kalwaria Zebrzydowska i Licheń²⁰. Do rangi takiej pretenduje również Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach.

Opisując fenomen sanktuariów należy mieć świadomość, że w nich jak w soczewce koncentrują się istotne elementy określonej religii. W polskich warunkach bierzemy pod uwagę chrześcijaństwo. Religia to swój pełny wymiar osiąga w podwójnej płaszczyźnie: wertykalnej i horyzontalnej. Pierwsza wyraża relację człowieka do Boga, której istotną cechą jest postawa czci, miłości i uwielbienia Boga. Natomiast płaszczyzna horyzontalna znajduje wyraz w wymiarze społeczno-kulturowym. Zrozumiały jest więc fakt, że miejsca święte pełnią przede wszystkim funkcje religijne²¹. Mogą one jednak podejmować – i zazwyczaj to czynią – zróżnicowaną aktywność społeczno-kulturową. O dużym znaczeniu sanktuariów świadczy fakt, że ogółem w pielgrzymkach do ośrodków kultu religijnego rocznie uczestniczy ponad 250 mln osób, przy czym wśród wyznawców różnych religii najczęściej pielgrzymują chrześcijanie, w samej Europie każdego roku pielgrzymuje około 30 mln chrześcijan²².

Konkludując można stwierdzić, że sanktuaria realizują funkcje ściśle religijne (podstawowe) i ekstensywne czyli uzupełniające, świeckie, cywilne. i to właśnie ilość, intensywność i jakość realizowanych funkcji wyznacza rolę takiego ośrodka religijnego w życiu społeczności lokalnej. W celu zrozumienia relacji i odniesień omawianych ośrodków religijnych do środowiska lokalnego ogólnie scharakteryzujemy realizowane przez sanktuaria zadania.

4. Charakterystyka religijnej roli sanktuariów katolickich

Sanktuarium katolickie, jako ośrodki kultu religijnego, uczestniczą w funkcjach i zadaniach Kościoła powszechnego. Podstawową misją Kościoła jest ewangelizowanie (tj. przekazywanie wiary, nauczanie), kult i diakonia (życie w miłości). Chrześcijańskie ośrodki pielgrzymkowe są miejscami gdzie głoszona jest Ewangelia, czyli przekazywana i przyjmowana Dobra Nowina. Są też one ważnymi miejscami kultu religijnego gdzie praktykuje się różnorodne obrzędy święte. Poprzez praktyki religijne człowiek wyraża cześć wobec Boga i zyskuje się od niego potrzebne łaski. W sanktuariach realizowany jest kult Boga, któremu okazuje się wiarę, cześć, wdzięczność i miłość. W sanktuariach pasyjnych, w sposób szczególny przeżywa się paschalne tajemnice Jezusa Chrystusa i oddaje się hołd cierpiącemu Zbawicielowi. Są też sanktuaria, w których oddawana jest szczególna cześć Matce Bożej lub innym świętym, ale osoby te są traktowane jako wzory godne naśladowania ze względu na ich otwarcie się na przyjęcie łaski Bożej, oraz jako pośrednicy u Boga ze względu na ich bliskość Boga.

W naukach społecznych przyjmuje się różnorodne kryteria pozwalające opisywać i klasyfikować sanktuaria, co do ich roli i znaczenia²³. Religijno-społeczną rolę sanktuarium wyznaczają różne czynniki – szczególnie aktywność w dziedzinie religijnej i społecznej – które stanowią o jego pozycji wśród innych ośrodków religijnych. Ogólnie aktywność sanktuarium można zdefiniować, jako zespół sensownych, zaplanowanych i spontanicznych działań, które są (lub mogą być) podejmowane przez tego rodzaju ośrodek²⁴. Zakres, rodzaj i intensywność podejmowanych i wypełnianych funkcji wyznacza rolę miejsca pielgrzymkowego.

Poszczególne sanktuaria różnią się pod względem zasięgu jak i siły oddziaływania. Warto przeanalizować czynniki powodujące zróżnicowanie tego rodzaju ośrodków. Popularność miejsc pielgrzymkowych zależy od wielu czynników, tak religijnych jak i innych²⁵. Zasadnicze znaczenie mają elementy religijne, czyli to co stanowi o sacrum danego miejsca. Są to: relikwie, obrazy, figurki, inne przedmioty o charakterze religijnym. Ważne są też formy kultu w nim realizowane oraz jakość i walor pracy duszpasterskiej²⁶. Religijno-społeczna rolę wyznaczają również czynniki świeckie (niereligijne)²⁷, takie jak: geneza, historia, położenie, układy komunikacyjne, baza hotelowa, obsada personalna, rodzaj podejmowanych działań, promocja itp.

Analizując religijną rolę ośrodka pielgrzymkowego socjologowie najczęściej zwracają uwagę na jego elementy strukturalne i funkcjonalne²⁸. Jednym z podstawowych elementów strukturalnych każdego kultu jest miejsce, a także jego odniesienie do terytorium zamieszkałego przez ludzi. Miejsce to jest wydzielone z całego terytorium ze względu na przysługującą mu wyjątkowość i przypisywany jest temu miejscu szczególny walor sacrum²⁹. Teolog twierdzi o takim miejscu, że zostało przez Boga wybrane lub uznane i jest punktem Jego szczególnej obecności. Dlatego w nim jest łatwiej niż gdzie indziej jest nawiązywać kontakt z Bogiem i wyprosić o różne łaski. Można powiedzieć, że jest to miejsce, które Bóg szczególnie umiłował, w którym w specjalny sposób przebywa, w którym wysłuchuje próśb i wyraża w stosunku do wierzących swoją wolę³⁰.

Ważnym elementem strukturalnym ośrodka kultu religijnego są przedmioty otaczane pietyzmem wiernych, przy czym należy uwzględnić społeczną aprobatę i stopień przypisywanej im „mocy” (np. wiadomo, że wszystkie wizerunki Maryi, przedstawiają tę samą Osobę, ale w społecznej świadomości wiernych jednym obrazem przypisuje się wyższy stopień sakralności niż innym).

Każde sanktuarium ma indywidualną religijną „duchowość”, która wyraża się w dominujących w ideach i propagowanych wzorach zachowań (jest to kolejny element strukturalny). Analizując rolę ośrodków religijnych zwraca się uwagę na element ludzki, tzn. liderów odpowiedzialnych za funkcjonowanie sanktuarium oraz na cały zespół osób w nim pracujących, to zarówno duchownych jak i świeckich. Ważną sprawą jest wielkość zespołu oraz indywidualne predyspozycje, właściwości, cechy osobowe, co w języku teologicznym określa się terminem „charyzmat”³¹.

Elementy strukturalne ujmując można powiedzieć statyczny wymiar sanktuariów. Ważniejszą społeczną sprawą jest jego funkcjonowanie. W tym zakresie zwraca się uwagę na dwa mechanizmy oddziaływania ośrodka pielgrzymkowego: spontaniczny i zamierzony, czyli świadomie ukierunkowany. Pierwszy dokonuje się przez znajdujące się w sanktuarium przedmioty czy obiekty kultu (np. kult obrazu Pana Jezusa Miłosiernego w inny sposób wpływa na wiernych niż np. obraz Matki Bożej Pocieszenia). Drugi sposób oddziaływania (zamierzony i ukierunkowany) dokonuje się poprzez świadomą i aktywną działalność ludzi związanych z ośrodkiem pielgrzymkowym³². Przejawia się to w nauczaniu i sprawowaniu kultu i wywiera wpływ na intelekt oraz na postawy i zachowania osób przybywających do sanktuarium. Ten drugi mechanizm jest oczywiście ważniejszy od pierwszego ze względu na fakt, że właśnie za jego pośrednictwem dokonuje się upowszechnianie ideologii religijnej charakterystycznej dla danego ośrodka. Zasadnicze cele katolickich ośrodków kultu religijnego są: nauczanie, sprawowanie kultu i aktywizowanie miłości.

Wymienione elementy strukturalne i funkcjonalne wyznaczają religijną i w jakimś stopniu społeczną rolę sanktuarium. Biorąc pod uwagę omówione elementy można stworzyć swoistego rodzaju strukturę tych ośrodków, pod względem ich „ważności”, czyli ilości, jakości i zakresu pełnionych przez nie funkcji. Poszczególne sanktuaria w sposób znaczący różnią się, jeżeli bierze się pod uwagę pełnione przez nie role. Oprócz aktywności religijnej sanktuaria podejmują również działania o charakterze cywilnym.

W naukach społecznych przyjmuje się różne kryteria pozwalające opisywać i klasyfikować sanktuaria, co do ich roli i znaczenia³³. Religijno-społeczną rolę sanktuarium wyznacza szczególnie aktywność w dziedzinie religijnej i społecznej. To ona wyznacza jego pozycję wśród innych ośrodków religijnych. Aktywność sanktuarium można zdefiniować jako zespół sensownych, zaplanowanych i spontanicznych działań, które są (lub mogą być) podejmowane przez tego rodzaju ośrodek³⁴. Zakres, różnorodność i intensywność podejmowanych działań tak religijnych jak i cywilnych decydują o znaczeniu sanktuarium.

5. Świecka aktywność polskich sanktuariów

Sanktuaria, w zależności od uwarunkowań, podejmują różnego rodzaju działania pozareligijne o charakterze społecznym, kulturowym, patriotycznym, edukacyjnym, rekreacyjnym, charytatywnym i opiekuńczo-zabezpieczającym oraz prowadzi aktywność administracyjną, gospodarczą, ekologiczną itp. Wymienione formy aktywności (religijnej i cywilnej), w zależności od zakresu i intensywności podejmowanych działań, wyznaczają religijno-społeczną rolę sanktuariów i określają pozycję konkretnego ośrodka w strukturze miejsc pielgrzymkowych kraju lub świata. Należy zaznaczyć, że sanktuaria podejmując pozareligijnych form aktywności kierują ją przede wszystkim do osób wierzących i praktykujących. Jednak nie kierują się w tym zakresie kryterium konfesyjnym lecz zasadą potrzeb ludzkich. Dlatego mogą poprzez taką aktywność oddziaływać na ludzi nie identyfikujących się z Kościołem katolickim. Dlatego tego rodzaju aktywność jest formą kreowania i oddziaływania na całe środowisko lokalne.

Sanktuaria, w zależności od różnorodnych uwarunkowań, podejmują heterogeniczne działania o charakterze pozareligijnym. Właśnie taka działalność omawianych ośrodków może i powinna być główną platformą współpracy samorządów i sanktuariów. Dla przykładu scharakteryzujemy niektóre formy działalności pozareligijnej podejmowane przez katolickie sanktuaria w Polsce.

5.1. Działalność integracyjna i patriotyczna

W naszych polskich warunkach funkcja integracyjna sanktuariów dotyczy głównie katolickiej społeczności polskiej, ale mogą one tak rolę pełnić również dla innych nacji (np. W sanktuarium na Górze Św. Anny gromadziła się również ludność narodowości niemieckiej). Związana jest z nią funkcja patriotyczna oraz polityczna. Sanktuaria podejmowały tego rodzaju działalność i pełniły omawiane funkcje szczególnie w okresach różnych zagrożeń narodowych i niepokojów społecznych, takich jak najazd Szwedów (1655-1656), zabory, wojny, totalitarne rządy komunistyczne, zwłaszcza w tzw. czasach stalinowskich i w okresie ogłoszonego w 1981 r. stanu wojennego.

Rolę integracyjno-narodową w Polsce zawsze pełniło sanktuarium Jasnogórskie. Szczególnie uzewnętrzniało się to podczas najazdu szwedzkiego. Również wiele innych sanktuariów pełniło i nadal pełni taką rolę. Na wyróżnienie w tym zakresie – oprócz Jasnej Góry – zasługują sanktuaria w Licheniu, Gietrzwałdzie, Piekarach Śląskich, Kalwarii Zebrzydowskiej³⁵, Kalwarii Paclawskiej, Leżajsku³⁶. W ostatnim okresie wiele cennych inicjatyw w tym zakresie podjęto w sanktuarium licheńskim.

W okresie zaborów, wojen i niepokojów społecznych za rządów komunistycznych wiele katolickich ośrodków religijnych – w tym i sanktuaria – podejmowało aktywność patriotyczną, szczególnie w zakresie budzenia świadomości narodowej i podtrzymywania na duchu w okresach klęsk i różnorodnych doświadczeń. Sanktuaria bardzo często w takich sytuacjach były miejscami integracji narodowej. Działo się tak na Jasnej Górze oraz w ośrodkach, które leżały w pobliżu granicy rozbiorowej (np. do Kalwaria Zebrzydowska, Leżajsk), gdzie na znaczniejsze uroczystości przy-

bywali pielgrzymi z różnych zaborów, co umożliwiało kontakty ludności polskiej z różnymi zaborami. Sanktuaria bardzo często budziły świadomość narodową i niekiedy były centrami oporu przeciw zaborcom i okupantom (np. Radecznicza, Sokal).

Szczególną wymowę ma narodowe przesłanie sanktuarium w Gietrzwałdzie. Ośrodek religijny w tej osadzie powstał w XIV w. Natomiast wybudowana w XV w. świątynia była pw. Narodzenia Najświętszej Panny Marii i od początku rozwinął się w niej kult Matki Bożej, który trwa do naszych czasów. Szczególnym elementem tego kultu był obraz Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej, jako Madonna Piastunka, podtrzymująca Dziecię Jezus. Gietrzwałd stał się sławny dzięki objawieniom Matki Bożej, które trwały od 27 czerwca do 16 września 1877 r. Głównymi wizjonerkami były dwie dziewczynki (trzynastoletnia Justyna Szafrzyńska i dwunastoletnia Barbara Samulowska), które pochodziły z polskich rodzin. Matka Boża przemówiła do nich po polsku. Wizje miały miejsce w szczególnym okresie, gdy Kościół katolicki – po powstaniu styczniowym – był w Królestwie Polskim przez carat prześladowany. Również w zaborze pruskim – szczególnie w okresie Kulturkampf – Kościół katolicki i naród polski podlegały różnorodnym szykanom i ograniczeniom. Dziewczynki – między wieloma zadanymi Matce Bożej pytaniami – wystąpiły z zapytaniem: „Czy Kościół w Królestwie Polskim będzie oswobodzony?” Pozytywna odpowiedź Matki Bożej przyniosła wtedy pocieszenie Polakom. Miejsce objawień stało się znaczące i zaczęło być licznie odwiedzane przez Polaków. Nie dziwi fakt, że władze pruskie w sposób zdecydowany negatywny odniosły się do objawień, a miejscowa niemiecka administracja, prasa, a nawet część duchowieństwa, uznały je za polską demonstrację narodową i manifestację polityczną. Zaczęto represjonować miejscowego proboszcza ks. Augustyna Weksla, który życzliwie odnosił się do opisywanych przez wizjonerki zdarzeń, wymierzano mu kary grzywny, osadzano w więzieniu, a nawet doprowadzono do zawieszania go w możliwościach wypełniania posługi duszpasterskiej. Szykanowani byli również przybywających do Gietrzwałdu pielgrzymi i kapłani polscy. Wpływ objawień na życie religijne i świadomość będących pod zaborami Polaków był duży. Nastąpiło przede wszystkim odrodzenie życia obyczajowego i świadomości narodowej. Wielkie zmiany dokonały się w życiu społeczno-politycznym. Objawienia Matki Bożej były impulsem powodującym przebudzenia świadomości narodowej miejscowych Warmiaków i odrodzenie się ich poczucia jedności z Polakami z innych dzielnic. Co roku do Gietrzwałdu przybywały rzesze polskich pielgrzymów ze wszystkich zaborów, a więc było to miejsce integracji narodowej. Fenomenem objawień Gietrzwałdzie interesowali się również Niemcy, którzy coraz liczniej odwiedzają to sanktuarium.

W okresie międzywojennym wielkim wydarzeniem religijno-patriotycznym była koronacja – na mocy dekretu papieża Piusa XI – Obrazu Matki Bożej Miłosierdzia (Ostrobramskiej), Królowej Korony Polskiej w Wilnie. Uroczystość odbyła się 2 lipca 1927 r. i miała nie tylko wyraz religijny, ale i polityczno-patriotyczny. Licznie uczestniczył episkopat (28 biskupów), wielu księży i zakonników, ale również prezydent Polski Ignacy Mościcki oraz marszałek Józef Piłsudski

Po drugiej wojnie światowej sanktuaria podejmowały aktywność, którą można określić jako krytyczną wobec panującego systemu społeczno-politycznego (Jasna Góra) w latach pięćdziesiątych, w okresie nasilonej walki komunistów z Kościołem

katolickim, niektóre ośrodki pielgrzymkowe chroniły osoby prześladowane przez władzę komunistyczną (Radecznicza), za co często spotykały ich różnego rodzaju szykany i restrykcje, np. w formie zakazu organizowania pielgrzymek (Kalwaria Zebrzydowska) i nabożeństw poza kościołem (Leżajsk). Również w okresie stanu wojennego (1981-1984) i do tzw. „przełomu” (1989 r.) niektóre sanktuaria angażowały się po stronie prześladowanych, podejmując różnego rodzaju działania. Najczęstszą formą były msze św. oraz specjalne modlitwy w intencji ojczyzny i prześladowanych. W sanktuariach organizowano też różnego rodzaju akcje i uroczystości patriotyczne, szczególnie w dniu 3 maja oraz w Święto Niepodległości (11 listopada). Niekiedy odbywały się okolicznościowe akademie, składanie kwiatów przy pomnikach polskich patriotów. W zaistniałych warunkach – zawieszenie działalności niezależnych od partii komunistycznej organizacji – sanktuaria stanowiły ośrodki integracji ludzi ówczesnej opozycji politycznej. Mówiąc o funkcji integracyjnej, narodowej i patriotycznej, należy podkreślić, iż sanktuaria (szczególnie Jana Góra) były nawiedzane przez Polaków mieszkających na stałe poza granicami kraju.

5.2. Kulturowa działalność sanktuariów

Sanktuaria pełnią ważną rolę kulturową. Kulturową rozumiemy tu jako identyfikację z wartościami o najwyższym poziomie, które określa się jako wartości chrześcijańskie, ogólnoludzkie, humanistyczne oraz podejmowane konkretne działania zaliczane do sfery tworzenia materialnego dziedzictwa kulturowego. Tego rodzaju ośrodki upowszechniają kulturę zazwyczaj na najwyższym poziomie. Człowiek, który uznaje Boga (będącego miłością i wzywającego do miłości), w relacji z innymi zachowuje się kulturalnie (przyzwoicie), chociaż określenie to nie oddaje istoty zachowań międzyludzkich powszechnych w sanktuariach. Kulturowy poziom relacji międzyludzkich oddają często stosowane podczas pielgrzymek (szczególnie pieszych) i pobytu w sanktuarium określenia: siostra, brat. Poza tym w sanktuariach realizowane są koncerty, występy zespołów muzycznych i teatralnych itp., odbywają się tu różnego rodzaju recitale organowe. Zazwyczaj funkcjonują różnego rodzaju grupy muzyczne i wokalne, np. wielogłosowe chóry, chór kameralne oraz mniejsze zespoły śpiewacze i muzyczne. W większości znanych sanktuariach zorganizowane są różnego rodzaju muzea i wystawy, w których gromadzone są – nieraz bardzo cenne (np. na Jasnej Górze) – eksponaty, w tym: rzeźby, dzieła malarstwa, elementy wyposażenia wnętrz świątyń i klasztorów, przykłady sztuki złotniczej, rękopisy, starodruki, lapidaria. Zazwyczaj są też w nich cenne księgozbiory (biblioteki i archiwa).

Miejsca święte zazwyczaj posiadają bardzo bogatą i cenną architekturę oraz tworzone są w nich dzieła o najwyższych wartościach estetycznych. Wiele sanktuariów to perele architektury, np. Jasna Góra, Leżajsk, Święta Lipka, a sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej uzyskało ogólnoświatowe uznanie poprzez wpisanie go na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO (1999 r.). W wielu sanktuariach odbywają się koncerty organowe, muzyczne i występy różnych chórów (Jasna Góra, Kalwaria Zebrzydowska, Leżajsk).

Kulturalno funkcja sanktuarium wyraża się w aktywności mającej na celu pielęgnowanie tradycji kulturowej, która jest charakterystyczna dla środowiska społecznego. Pod tę funkcję podlega także kształtowanie odpowiednich wzorców zgodnych z etyką i kulturą chrześcijańską, poprzez lansowanie modeli odpowiednich postaw i systemów wartości. W praktyce ta działalność w zależności od sanktuarium jest zróżnicowana. Zależy ona od różnorodnych czynników m.in. od bazy materialnej, kadry kościelnej oraz od samych wiernych.

Przeprowadzone analizy upoważniają do postawienia tezy, która brzmi: sanktuaria pełnią ważną rolę ośrodków życia kulturowego, zazwyczaj mają one duże możliwości oddziaływania cywilizacyjnego i propagowania ogólnoludzkich wartości. Zazwyczaj posiadają monumentalne obiekty oraz nagromadzone liczne i cenne pod względem wartości artystycznej elementy wyposażenia i stanowią wspaniałe dziedzictwo kulturowe. Sanktuaria stwarzają optymalne warunki do popularyzacji kultury o najwyższych walorach. Kulturowe elementy takich ośrodków niewątpliwie wywierają ogromny wpływ na przybywających.

5.3. Działalność opiekuńczo-zabezpieczająca sanktuariów

Nowoczesne duszpasterstwo zwraca uwagę na zróżnicowane potrzeby ludzi mających kontakt z sanktuarium. Przez funkcję opiekuńczo-zabezpieczającą sanktuarium rozumie się pomoc i opiekę (zarówno materialną jak i niematerialną) świadczoną przez ośrodek na rzecz ludzi, którzy mają trudności w normalnym funkcjonowaniu. Funkcja ta związana jest z propagowanymi przez Kościół zasadami życia społecznego, takimi jak: zasada personalizmu, sprawiedliwości społecznej, solidaryzmu, pomocniczości. Współcześnie charytatywna działalność różnych ośrodków religijnych uzupełnia działania organów państwowych i samorządowych oraz różnych organizacji pozarządowych. Sanktuaria podejmują wielorakie działania zmierzające do zaspokojenia potrzeb ludzkich, tak duchowych, jak również psychologicznych i materialnych. Najczęściej przybiera to formę różnego rodzaju poradni (rodzinne, psychologiczne, dla uzależnionych, duszpasterskie, itp.), których celem jest pomoc w rozwiązywaniu problemów poszczególnych osób. Bardzo często ośrodki katolickie podejmują różnego rodzaju działania charytatywne.

Można podać wiele przykładów sanktuariów, które angażują się w udzielanie różnego rodzaju pomocy potrzebującym. Na przykład sanktuarium w Licheniu jest mocno zaangażowany w ideę szerzenia życia w trzeźwości, podobne działania podejmowane są również w Kalwarii Zebrzydowskiej (spotkania Wspólnot AA, pielgrzymki), a w ośrodku pielgrzymkowym w Kałkowie zorganizowano ośrodek pomocy opiekuńczej, natomiast w Licheniu aktualnie tworzone jest hospicjum.

5.4. Aktywność rekreacyjna

Katolickie ośrodki pielgrzymkowe podejmują również różnego rodzaju działania o charakterze rekreacyjnym. Zmierzają do stworzenia ludziom dobrych warunków

do miłego i przyjemnego spędzania wolnego czasu wszystkich wiernych, a zwłaszcza dzieci i młodzieży. Osoby młode chętniej biorą udział w różnego imprezach, które odbywają się w sanktuariach lub też są przez nie inicjowane. Często ośrodki takie włączają się w organizację lub też współorganizują różnego rodzaju akcje i imprezy o charakterze sportowo-rekreacyjnym. Najczęściej organizowane są różnego rodzaju obozy dla dzieci i młodzieży oraz różnego rodzaju imprezy sportowe, mecze piłki nożnej, spotkania itp.

5.4. Aktywność ekologiczna

Sanktuaria angażują się również w rozwiązywanie różnego rodzaju problemów społeczności lokalnej, dążąc do tworzenia ekologicznych warunków życia i zaspokajając zróżnicowane potrzeby ludzkie. Powoływane są w nich różnego rodzaju poradnie (rodzinne, psychologiczne, dla uzależnionych, duszpasterskie, itp.), których celem jest pomoc w rozwiązywaniu problemów duchowych, psychicznych, rodzinnych i społecznych poszczególnych osób oraz różnych grup społecznych. Odpowiedzialni za tego rodzaju ośrodki podejmują różnego rodzaju działania administracyjno-gospodarcze, których celem jest tworzenie ekologicznego otoczenia sanktuarium.

Warto zauważyć, że w wielu miejscach pielgrzymkowych przykładą się duże znaczenie do zadbania o elementy przyrodnicze sanktuarium. W tym względzie na podkreślenie zasługują powszechnie znane w Polsce sanktuaria w Kalwarii Zebrzydowskiej³⁷ i Licheniu, gdzie można zauważyć dużą troskę o otoczenie przyrodnicze. O piękno środowisko przyrodniczego dba się również i w innych ośrodkach kultu religijnego, takich jak: Kamień Śląski (św. Jacek), Jodłówka (Dzieciątko Jezus), Leżajsk (Matka Boża Pocieszenia) itd.

Pozytywnym przykładem docenienia i uwzględnienia ekologicznego elementu w funkcjonowaniu ośrodka kultu religijnego jest pasyjno-maryjne sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej, które zyskało w tym względzie międzynarodową sławę³⁸. Twórcy tego zespołu sakralnego przenieśli układ urbanistyczny Jerozolimy z czasów Chrystusa, przy czym kompozycja architektoniczna jest pięknie połączona z finezyjnym i naturalnym krajobrazem, co wyraźnie wyróżnia ten zespół spośród kalwarii Europy³⁹. Niezwykłość tego sanktuarium tworzą różne elementy tak ściśle religijne jak również naturalne i kulturowe. Ważną rolę pełni w nim wymiar religijny, duchowy, metafizyczny. Ten wyjątkowy zespół sakralny⁴⁰ składa się z barokowej Bazyliki wraz z klasztorem oraz kilkudziesięciu innych obiektów (kościółków kaplic, figur, mostów itp.) rozmieszczonych na przestrzeni ok. 7 km w przepięknym krajobrazie pośród lasów, pól, łąk⁴¹. Miejsce to zyskało międzynarodowe uznanie o czym świadczy fakt, że w 1999 r. zostało wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kultury i Natury UNESCO⁴².

Ogólnie można stwierdzić, że współcześnie w zasadzie we wszystkich sanktuariach w Polsce doceniany jest ekologiczny wymiar funkcjonowania tego rodzaju ośrodków kultu religijnego. Zauważyć można dużą dbałość nie tylko o religijne elementy sanktuariów ale również o inne składniki tego rodzaju ośrodków. Prawie

wszędzie prowadzone są prace konserwatorsko-remontowe, a także budowlane. Wszystkie te działania skierowane są na zabezpieczenie i rozwój takich ośrodków. Na podkreślenie zasługuje troska sanktuariów o zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz organizowanie estetycznego otoczenia przyrodniczego.

6. Zakończenie

Środowisko lokalne i kulturowo-społeczne jest niewątpliwie podstawowym elementem życia ludzkiego, a jego istotnym składnikiem są ośrodki religijne, wśród nich katolickie sanktuaria. Podejmują one nie tylko działania ściśle religijne, ale również cywilne. Na podkreślenie zasługuje szczególnie integracyjna rola sanktuariów, w których gromadzą się ludzkie – w zależności od typu sanktuarium – z mniejszych lub większych rejonów. Często są one centrami życia kulturowego i społecznego.

Konkludując można stwierdzić, że sanktuaria kształtują środowisko nie tylko w wymiarze religijnym, ale również społeczno-kulturowym, gospodarczym i przyrodniczym. Podejmowane poprzez nie działania kulturalne, socjalne, gospodarcze i ekologiczne przyczyniają się do rozwoju człowieka i społeczeństwa. Można zgłosić postulat, aby sanktuaria – będące ważnymi elementami środowiska – w większym zakresie podejmowały współpracę z samorządami i innymi ośrodkami oraz instytucjami dla dobra środowiska lokalnego. Również władze rządowe, samorządowe i ekonomiczne winny dostrzegać i doceniać pozytywną rolę sanktuariów w kształtowaniu cywilnych wymiarów życia ludzkiego.

Przypisy:

¹ A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków 2003, s. 69; tenże, *Jasnogórskie pielgrzymowania bez granic*, Częstochowa 2005; tenże, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Warszawa 1991.

² W dalszych analizach zamiennie używać będziemy terminów: świątynia, sanktuarium, ośrodek kultu religijnego, miejsce święte, przypisując im podobne znaczenie.

³ A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata, op. cit.*, s. 69.

⁴ G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, Warszawa 1997, s. 82.

⁵ Z. Pasek (red.), *Miejsca Święte. Leksykon*, Kraków 1997, s. 6.

⁶ *Słownik języka polskiego. Suplement*, red. M. Bańko, M. Krajewska, E. Soból, Warszawa 1992, s. 27.

⁷ Por. T. Pilch, *Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1993, s. 145-146.

⁸ M. Winiarski, *Współdziałanie szkoły i środowiska. Aspekt socjopedagogiczny*, Warszawa 1992, s. 17.

⁹ T. Pilch, *Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1993, s. 145-146.

-
- ¹⁰ Środowisko społeczne, [w:] *Popularna Encyklopedia Powszechna*, t. 17, Kraków 1997, s. 328.
- ¹¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 251.
- ¹² Z. Skorny, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987, s. 53.
- ¹³ Demokracja jest formą sprawowania władzy, która opiera się na woli wszystkich członków grupy (obywateli), którzy mają prawo do pełnego uczestnictwa w życiu publicznym i do publicznego sprzeciwiania się rządzącym. Por. K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999, s. 42.
- ¹⁴ Ośrodki życia religijnego (w tym sanktuaria) są elementem integracji społecznej, głównie dla ludzi wyznających określoną religię. Niekiedy jednak powodu ekspansywnej formy funkcjonowania mogą one stanowić czynnik wzbudzający negatywne emocje, a więc stanowią element dezintegracji szerszej społeczności.
- ¹⁵ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Przekład polski. Pallotinum 1984, kanon 1230, s. 285.
- ¹⁶ Terminy: „pielgrzym” i „pątnik” używamy tu na określenie osób realizujących pobożnościową praktykę religijną wyrażającą się w nawiedzeniu sanktuarium, aby przeżyć spotkanie z sacrum.
- ¹⁷ S. Nawrocki, *Teologia pielgrzymek*, „Homo Dei” 1980, nr 3, s. 41.
- ¹⁸ E. Ciupak, *Religia w świetle teorii socjologicznej*, „Ateneum Kapłańskie” 2003, t. 141, s. 6.
- ¹⁹ W. Zalewski, *Sanktuaria polskie*, Warszawa 1988, s. 9.
- ²⁰ C. Ryszka, *Spotkanie z Licheniem*, Warszawa 1993.
- ²¹ Funkcje to zadania i czynności, dzięki którym jakaś instytucja istnieje i rozwija się. Realizowane przez sanktuarium funkcje związane są z pełnioną przez nie rolą.
- ²² A. Jackowski, *Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce*, [w:] A. Jackowski i in. *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu religijnego i migracji pielgrzymkowych*, Kraków 1995, s. 45-46; A. Jackowski, I. Soljan, E. Biłska-Wodecka, *Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe*, [w:] *Wielka Encyklopedia Geografii Świata*, t. 15, Poznań 1999, s. 19.
- ²³ E. Ciupak, *Struktura miejsc odpustowych w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 1964, nr 4, s. 143.
- ²⁴ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963, s. 76 i 97.
- ²⁵ J. Majka, *Społeczne ośrodki kultu religijnego - próba teorii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1969, z. 3, s. 65.
- ²⁶ R. Jusiak, *Pielgrzymka jako element życia religijnego*, „Chrześcijanin w Świecie” 1980, nr 91-92 (lipiec-sierpień), s. 54.
- ²⁷ W socjologicznych analizach zwraca się uwagę i podkreśla się znaczenie czynników naturalnych, historycznych, kulturowych i społecznych w powstawaniu ośrodków pielgrzymkowych. W żadnym przypadku takie podejście nie podważa religijnego znaczenia sanktuarium, tym bardziej bowiem teologiczna zasada twierdzi, że łaska Boża buduje na naturze.

-
- ²⁸ S. Czarnowski, *Podział przestrzeni i jej rozgraniczenie w religii i magii*, [w:] *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1955, s. 221.
- ²⁹ W. Piwowarski, *Łosierey do Gietrzwałdu*, „*Studia Warmińskie*” 1977, 14, s. 162.
- ³⁰ J. Majka, *Spółeczne ośrodki kultu*, *op. cit.*, s. 66.
- ³¹ Rolę liderów w powstawaniu i funkcjonowaniu sanktuariów można prześledzić na konkretnych współczesnych polskich przykładach. Nie ulega wątpliwości, że fenomenalny rozwój ośrodka licheńskiego to rezultat charyzmatycznego kustosa ks. E. Makulskiego. Podobnie pielgrzymkowe centrum w Zakopanym, Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej na Krzeptówkach, to inicjatywa i rezultat wielkiego zaangażowania ks. Mirosława Drozdka, który był animatorem tego ośrodka, przez 27 lat pracował w nim i był wieloletnim jego kustoszem. Odwrotnie, brak charyzmatu osobowego i tworzenie ośrodka religijnego w oparciu głównie o autorytet urzędu, skutkuje brakiem dynamizmu w realizacji pięknej idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie.
- ³² Por. W. Piwowarski, *Łosierey do Gietrzwałdu*, *op. cit.*, s. 164.
- ³³ E. Ciupak, *Struktura miejsc odpustowych w Polsce*, „*Studia Socjologiczne*” 1964, nr 4, s. 143.
- ³⁴ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963, s. 76 i 97.
- ³⁵ R. Jusiak, *Znaczenie Kalwarii Zebrzydowskiej dla życia religijnego – analiza socjologiczna*, [w:] Cz. Gniecki (red.) *Kalwaria Zebrzydowska – Polska Jerozolima, skarbem Kościoła i narodu Polskiego*, Kalwaria Zebrzydowska 2002, s. 442.
- ³⁶ R. Jusiak, *Religijno-społeczna rola sanktuarium w Leżajsku*, „*Przegląd Kalwaryjski*” 2003, nr 8, s. 68.
- ³⁷ C. Gniecki (red.), *Kalwaria Zebrzydowska – Polska Jerozolima skarbem Kościoła i narodu polskiego*, Kalwaria Zebrzydowska 2002.
- ³⁸ Por. A. Jackowski, *Kalwaria Zebrzydowska w sieci ośrodków pielgrzymkowych w Polsce i w Europie*, „*Peregrinus Cracoviensis*” 1995, z. 2, s. 67.
- ³⁹ A. Mitkowska, *Kalwaryjskie drogi pielgrzymkowe „ogrodami modlitwy” (na przykładzie „Drózek” Kalwarii Zebrzydowskiej)*, „*Peregrinus Cracoviensis*” 1995, z. 2, s. 39-57.
- ⁴⁰ Por. D. Fręc-Piętak, *Wyjątkowy krajobraz Kalwarii*, „*Krakowski Gość Niedzielny*” 1999, 8/264 (21 lutego 1999 r.), s. 21.
- ⁴¹ Por. J. Bogdanowski, *Wernakularyzm czyli stare i nowe w Kalwarii Zebrzydowskiej*, „*Aura – Ochrona Środowiska*” 1996, nr 8, s. 34-35 i 42.
- ⁴² A. Mitkowska, *Kalwaria Zebrzydowska – Krajobrazowy Zespół Parkowo-Architektoniczny Manierystycznej Kalwarii (Parku Pielgrzymkowego). Zabytek Kultury Rzeczypospolitej Polskiej kierowany do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa*, Warszawa 1998. Dokumentacja opracowana w Zakładzie Sztuki Ogrodniczej i Terenów Zielonych Instytutu Architektury Krajobrazu Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej.

The religious sanctuary in the local and social context

(SUMMARY)

Sanctuaries are important elements for the communities. Analyses focus on relations of the sacred sites to the socio-cultural environment. Obviously such centres of religious worship undertake strictly religious activity along with more secular ones. In particular, the integrating role of sanctuaries should be stressed, as they attract people from smaller or larger territories depending on the type of sanctuary. Usually they also play an important role of centres of the cultural and social life.

Therefore the sanctuary is connected with the local community and actively contributed in the creation of its heterogeneity, shaping it in various ways, in the strictly religious dimension, as well as socio-cultural, economic and even environmental aspects. Sacred sites, by undertaking religious, cultural, social, economic and environmental activities promote the development of individuals, societies and a wider environment (cultural, social and natural). Analyses confirm important roles of sanctuaries in many dimensions. Considering this, on the one hand they should undertake cooperation with various institutions and community organisations (local governments, education establishments, culture centres), while on the other public institutions (government bodies, territorial government authorities, cultural and business organisations etc.) should see the positive role of sanctuaries in the shaping of the civil dimensions of human life and cooperate with them to the benefit of the community.

*Roman Oktawian Jusiak OFM, dr
Katedra Pedagogiki Społecznej,
Wydział Nauk Społecznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Lublin*